

საქართველოს კულტურა XVIII საუკუნის მეორე
ნახევარში

XVIII ს. მეორე ნახევარი როგორც აღმოსავლეთ, ისე დასავლეთ საქართველოში პოლიტიკური და ეკონომიკური აღმავლობის ხანა იყო. ხელსაყრელი პირობები შეიქმნა კულტურის განვითარებისათვის. მიმდინარეობდა ეკროპული კულტურის ათვისებისა და აღმოსავლური მაჰმადიანური კულტურის გავლენისაგან თავის დაღწევის პროცესი. ძლიერდება ეროვნული მოტივები.

15

1. სოცელა-განათლება. სასამართლო და საკალიგრაფიო სახე

ქართლ-კახეთის ხელისუფლებამ სერიოზული ყურადღება მიაქცია სწავლა-განათლების საქმეს. დაუუძნდა რამდენიმე სასწავლებელი. 1755 წელს თბილისში დაარსდა სასულიერო სემინარია, რომელმაც ბინა დაიდო ანჩისხატის ეზოში, კათალიკოსის სასახლეებთან მდებარე სპეციალურ შენობაში. იქ ისწავლებოდა ღვთისმეტყველება, ქართული ენა, გრამატიკა, ფილოსოფია, გალობა, ლოგიკა, ფიზიკა და მათილიკე ყაითმაზული. სემინარია აღა-მაჰმად ხანის შემოსევის დროს განადგურდა.

1758 წელს ოლეავში გაიხსნა სასულიერო სასწავლებელი, რომელიც 1782 წელს გადაეკეთდა ფილოსოფიურ სემინარიად. მისი პირველი რექტორი იყო გაიოზი (1782—1783 წ.). — გაიოზ რექტორის სახელით ცნობილი. იგი იმ აგუშის წევრი იყო, რომელიც 1772 წელს ანტონ კათალიკოსს გაჰყვა რუსეთში. გაიოზმა განათლება ჯერ თბილისის სემინარიაში, შემდეგ კი მოსკოვის სასულიერო აკადემიაში მიიღო. ფლობდა ბერძნულ, ლათინურ, რუსულ ენებს. იგი იყო ინიციატორი თელავში სემინარიის გახსნისა. მისი ორიგინალური

თხზულებებიდან ცნობილია „საქართველოს ისტორია“, მოკლე ქართული გრამატიკა, ანტონ კათალიკოსის „წყობილიტყვაობის“ წინასიტყვაობა, საეკლესიო ქადაგებანი. ნათარგმნი ლიტერატურიდან უნდა დავისახელოთ სოლომონის სიბრძნეთა თარგმანები, ძველი აღმოსავლეთის ისტორია, ევროპის ქალაქთა ლექსიკონი და სხვ.

თელავის სემინარია სახელმწიფო ხარჯზე არსებობდა, წილს იღებდა ეკლესიის შემოსავლიდანაც, ეხმარებოდნენ კერძო პირებიც. სწავლება სალექციო ხასიათისა იყო, ცოდნის შემოწმება გამოცდის გზით ხდებოდა. წარჩინებულ მოსწავლეებს ხშირად აჯილდოებდნენ.

ანტონ კათალიკოსმა სემინარიებისათვის რამდენიმე ორიგინალური სახელმძღვანელო შეადგინა.

ანტონი (ერისკაცობაში თემიტურაზ ბაგრატიონი) (1720—1788 წ.) — ცნობილი მწერალი, მეცნიერი, ღვთისმეტყველი, საეკლესიო და სახელმწიფო მოღვაწე, ვატტანგის ძმის — იქსესა და ერეკლე I ნაზარალიაზანის ასულის, ელისაბედის ვაჟი იყო. 1739 წელს ბერად აღიკვეცა გელათში. 1744 წელს სრულიად საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქი გახდა. „ეკროპეზმის“ დანერგვის მოსურნე ანტონ I თბილისში მყოფ კათოლიკე მისიონერებს დაუახლოვდა და კათოლიკობა მიიღო. მისმა მოწინააღმდეგებმა კარის მოძღვარ ზაქარია გაბაშვილის (ბესიკის მამა) მეთაურობით 1755 წელს შეძლეს მისი კათალიკოსობიდან გადაყენება. 1756 წელს იგი ბეტერბურგს გაემგზავრა. 1764 წელს ერეკლე მეფის მოწვევით კვლავ საქართველოში ჩამოვიდა და კათალიკოსის ტახტი დაიბრუნა. ანტონ I ფლობდა ბერძნულ, ლათინურ, თურქულ, სპარსულ, რუსულ ენებს და თარგმნიდა ამ ენებიდან. საფუძვლიანად იცნობდა ეკროპულ და რუსულ საღვთისმეტყველო ლიტერატურას. 1772 წელს ერეკლემ დიპლომატიური მისით გაგზავნა რუსეთში. მონაწილეობდა 1783 წლის ტრაქტატის მომზადებაში.

ანტონ I მიერ მომზადებული სახელმძღვანელოებიდან უნდა დავასახელოთ „კატეხიზისი“, „ღვთისმეტყველების“ 4 ტომი, აგბული, უმთავრესად, ფრანგული საღვთისმეტყველო ენციკლოპედიის საფუძველზე, ქართული ენის გრამატიკა. ანტონმა სახელმძღვანელოს სახე მისცა ფილისოფიურ ნაწარმოებს „კატილორიათა არისტოტელისთა შეყუანილება“, რუსულიდან ქართულად თარგმნა ვოლფის „ფიზიკა“, ბაუმაისტერის „ლოგიკა“. ამ ორი უკანასკნელი ნაშრომის ქართულად

თარგმნა იმის მაუწყებელი იყო, რომ ქართული ფილოსოფიური და საბუნებისტეტყველო აზროვნება სქოლასტიკასაგან თავისუფლდებოდა. სახელმწიფო სასწავლო დაწესებულებათა გარდა, ქართლ-კახე-თში კერძო სკოლებიც არსებობდა, სადაც ქართველებთან ერთად სო-სჯულს, ქართულ ენას, გრამატიკას, არითმეტიკას. თბილისში 1778 წელს გახსნილ კერძო სკოლაში რუსულ ენასც ასწავლიდნენ, რაც სამეფო კარის პოლიტიკურ ორიენტაციას შეესაბამებოდა.

ცალკე არსებობდა კათოლიკეთა კერძო სკოლა, რომელმაც თეო-მურაზ II მიერ ქართლ-კახეთიდან კათოლიკეთა განდევნის (1755 წ.) შემდეგ არსებობა შეწყვიტა. 60-იან წლებში ერეკლე შეეცადა ქა-რთლში კათოლიკეთა დაბრუნებას და მათი მეშვეობით ქართულ სკოლებში უცხო ენების სწავლებას.

წერა-კითხვას და გაღობას ასწავლიდნენ ეკლესია-მონასტრებთან არსებულ სკოლებში, სადაც სწავლის ხარჯს მოსწავლეთა მშობლე-ბი იძლიდნენ.

მსხვილ საეკლესიო ცენტრებთან არსებობდა სკოლები დასავლეთ საქართველოშიც. აქ ახალგაზრდებს სასულიერო სარბილზე მოღვა-წეობისათვის ამზადებდნენ. დიდი ყურადღება ექცეოდა უცხო ენების წესავლას, რაც, შემცნებით ინტერესთან ერთად, განპირობებული იყო უცხოეთის ქვეყნებთან გაცხოვებული ურთიერთობითაც. უცხო ენებს (თურქულს, რუსულს, ფრანგულს და სხვ.) ფლობდნენ იმერე-თის ელჩები, სამეფო კარის მოხელეთა და ვაჭართა ნაწილი. რო-გორც ჩანს, ენის შესწავლის მიზანს ემსახურებოდა XVIII ს. 80—90-იან წლებში ვარძის (იმერეთში) მონასტერში ადგილობრივი პი-რის მიერ შექმნილი „ქართულ-თურქული სასწავლო წიგნი“.

ფეოდალთა წრეში ფართოდ იყო გავრცელებული გაძიმავება, რო-გორც აღზრდა-განათლების პირველი საუკუნერი. მიძის შემდეგ ბავშვს რომელიმე სასულიერო პირს ან ფეოდალს მიაბარებდნენ ხო-ლმე აღსაზრდელად და გასაწვრთნელად. მაგალითად, სოლომონ I მე — ალექსანდრე გორგი წულუეიძეს ჰყავდა მიაბარებული. საის-ტორიო წყაროთა ცნობებიდან ჩანს, რომ დაუსრულებელი ომიანო-ბის გამო ვაჟები ძირითადად სამხედრო საქმით იყვნენ დაკავებული, ქალები უფრო მეტად დღილობდნენ წერა-კითხვის შესწავლას.

1799 წელს ითანე ბატონიშვილმა უმაღლესი სასწავლებლის გა-ხსნის იდეა წამოაყენა. მისი აზრით, ასეთი სასწავლებლები უნდა არ-

სებულიყო თბილისში, გორსა და თელავში. მაგრამ ამ აზრს, ისევე როგორც ქვეყნის სახელმწიფოებრივი და ეკონომიკური ცხოვრების გარდაქმნის პროექტებს, განხორციელება არ ეწერა.

1749 წელს თბილისში განახლდა XVIII ს. 20-იან წლებში გა-უქმებული სტამბა. დაბეჭდა „დავითი“. დაიწყო ახალი პერიოდი ქართული სტამბის ისტორიაში. ყურადღება ექცეოდა როგორც ტე-ქსტის სტილისტურ დამუშავებას „ღრამატიკისა კანონთა ზედა“, ასევე წიგნის მხატვრულ გაფორმებას. სტამბაში შემოიღეს წიგნის გამფო-რმებლის სპეციალური თანამდებობა. ცნობილია მხატვარი იოანე, რომელმაც განაახლა წიგნის გაფორმების ტრადიცია და მორთო 1749—1755 წლებში გამოცემული ტიპიკონი.

1782—1794 წლებში სტამბაში შეცვალეს მოძველებული მანქა-ნა-იარაღები და შრიფტი. კონსტანტინოპოლიდან მოწვეულმა ოსტა-ტმა ქართული სტამბისათვის ნუსხური და მხედრული შრიფტი ჩამო-ასხა. 80-იანი წლებისათვის სტამბის მუშაკთა შორის ისენიებიან „მესტამბეთ-უხუცესი“, „ბეჭდვის ზედამდგრმელი“, „სტამბის სახმარ-თა ზედა გამრჯელი“, „ღრამატიკულ კანონზე შემსწორებლები“ და სხვ.

თბილისის სტამბაში მაღალ ღონიშე იდგა სასტამბო საქმის სწავ-ლებაც. სავანგებოდ მოუწევებით სასტამბო ხელობის მცოდნე პი-რები, რომლებიც სტამბის მუშაკებს ამზადებდნენ და გარკვეული პრი-ვილეგიებითაც სარგებლობდნენ.

XVIII ს. 80-იან წლებში თბილისის სტამბაში კიდევ ერთი ცვლი-ლება მოხდა: თუ მანამდე იგი სახელმწიფოს ხელში იყო, ამიერიდან მოიჯარადრე ქრისტეფორე კეურაშვილის ხელში გადასულა, რომე-ლიც თავის თავს სტამბის „ზედამხედველს“ უწოდებს. მას „საქუ-თარი საფასია“ დაუბეჭდას სხახება, დავითი, უამინ, სამოციქუ-ლო, მარხვანი. ამას გარდა, სტამბას ერეკლე მეორის „საფასეთა წა-რდგენით“ სხვა წიგნებიც დაუბეჭდას. ახალი სტამბიდან სულ 10.000 ცალამდე წიგნი გამოსულა.

ქართული სტამბაც აღა-მაპმად ხანის შემოსევის დროს დაინგრა, 1795 წელს. მისი აღდგენა მხოლოდ 4 წლის შემდეგ მოხერხდა ქრი-სტეფორე პადრიძის თაოსნობით.

XVIII ს. მიწურულს სტამბა დაარსდა ქუთაისშიც, „პალატისა სა-მეფოსა“. სტამბისათვის საჭირო მოწყობილობა მოსკოვიდან ჩამოი-ტანა სოლომონ II მიერ გაგზავნილმა გიორგი პაიჭაძემ.

ქართული წიგნი უცხოეთშიც იძეჭდებოდა. 1786 წელს ეპისკო-
პოსტა გიორგი ხარჭაშნელმა პეტერბურგში გახსნა ქართული სტამბა.
გაიოთ რეეტორმა საკუთარი სახსრებით დაარსა სტამბა მოზღვები.
სტამბური წიგნი ჯერ კიდევ ვერ აკმაყოფილებდა სრულად წიგნზე
მოთხოვნილებას. კვლავ ვთარებოდა კალიგრაფიული საქმე. წიგნე-
ბის გადაწერა შემოსავლის მნიშვნელოვან წყაროდ იქცა. წიგნის გა-
დამწერთა დასი ჩამოუყალიბებია იქცა ბარათაშვილს. მას ჰყოლია
რომელთაც ერთნაირი ტანსაცმელი სცმიათ — „ქალსა და კაცსა მა-
უდის ტოლომა და ლაინის კაბა, ასაღვები“. „სამდვდელოს წიგნებს
ვწერდი, ყვიდდი და ამით მივირეწილი“, — წერს იქცა ბარათაშვილი.
კალიგრაფთა კერძიდან განსაკუთრებით ცნობილია მესხიშვილთა
საკუთრის სკოლა. ამ დინასტიის მეთაურია ალექსი გრიგოლის ძე
მესხიშვილი — ანჩისხატის დეკანზე (მესხიშვილთა მოღვაწეობა ძი-
რითადად ანჩისხატის ტაძართანა დაკავშირებული). იოანე ბატონი-
შვილის „კალმასიგაში“ მის შესქებ ნათქვამია: „ესე იყო მეცნიე-
რი კაცი, მოძღუარი სულიერი ანტონი კათალიკოზისა, მწერალი ხუ-
გან“. ალექსის გადაწერილი აქვს როგორც სასულიერო, ისე საერო
არის, ზოგიერთი შესრულებულია სწრაფი ხელით. ალექსი შეიძლება
ჩაითვალოს XVIII ს. ქართული ნუსხური ხელნაწერი წიგნის ერთ-
ერთ საუკეთესო ოსტატად. მისი ნუსხური საგრძნობლად დახრილია,
ლამაზი, ისეთი ვიზტუოზული სიზუსტით ნაწერი, თითქოს ავტო-
მინიატურული იყოს. განსაკუთრებით საოცარია ოთხთავის
კროსკოპული ნუსხურითაა ნაწერი ორ სვეტად, შავი მელნით. მისი
წაკითხვა გამადიდებელი შეუშის გარეშე შეუძლებელია. როგორც ვ-
ფია, არამედ უსაზღვრო მოთმინებისა და რწმენისა. მსედრულად ნა-
წერ წიგნთაგან აღსანიშნავა აგრეთვე საბას ლექსიკონი: მას დარ-
ხელით შესრულებულია. საერთოდ, ალექსის ბევრ წიგნს ახლავს ილუ-
სტრაციები, რომლებსაც, თუმცა ისინი ხელოსნურ იქნს ატარებენ,
რებით — საბას და ქართველ წმინდანთა პორტრეტებს.

შესანიშნავი კალიგრაფები იყვნენ აღექსის ვაჟებიც — სოლომო-
ნი და დავითი (იგვე დავით რექტორი, რომელიც 1790—1801 წწ.
სათავეში ედგა თელავის სემინარიას), რომელთა შესახებ იგვე
„კალმასიგა“ გვეუბნება: „მათაც ისწავლეს ხუცურისა და მხედრუ-
ლის წერა, გარნა მსედრულის წერა, გარნა მსედრულის წერასა შინა
ჯერეცა არც მცელად და არც ახლად არვინ თქმულა უკეთეს ამათსა,
და მეტადრე სოლომონ დეკანზისა“. თემურაზ ბაგრატიონი (გიორ-
გი XII — ძე) ასე ახასიათებს სოლომონის ერთ-ერთ ხელნაწერს:
„...მრგვალის-ხელით ესრეთი წერილი არს, რომელ დღესაც, რომე-
ლიც ქართველთაგანი წერის ხელოვნებაში ქებული არიან, ყოვე-
ლოვე ასე უთქვამს და ასე იტყვიან, რომელ ეგევითარი მშვენიერი
ხელით წერილი ძნელად შესაძლებელ არს, რომ დაეწეროს ვისმე,
რომელნიც რჩეული და ჩინებული მშერალი არიან ანუ ყოფილა-
ნო“.

ცნობილი კალიგრაფები იყვნენ აგრეთვე მიქამენი (ნიკოლაოზი —
თბილისის სიონის დეკანზი და მისი მმა ზაქარია — ბერიბაში ამ-
ბროსი ნეკრესელი), თბილისის ჯვრის საყდრის დეკანზი იოანე მო-
ძღვრიშვილი, იოანე ოსეს ძე, ტრიფილე, ნიკოლოზ მაღალაძე, იოსე
ოსეშვილი და სსვე.

დასავლეთ საქართველოში წიგნების გადაწერა-შემკობის ძირითა-
დი ცენტრები იყო ქუთაისში, გელათში, კაცხში, ჯრუჭში, ჭელიშში,
ნიკორწმინდაში, ლეჩხუმში, მარტვილში, შემოქმედსა და სხვაგან.

ეკლესია-მონასტრებთან მდიდარი წიგნსაცავები არსებობდა. მრა-
ვალი წიგნი ინახებოდა დავით გარეჯის მონასტრებში, თბილისის
სიონში, შიომღვიმეში, მცხეთის საკათალიკოსო ბიბლიოთეკაში, გე-
ლათში, მარტვილის, ხობის, ცაიშის, ხონის მონასტრებში, გურიის
იოანე ნათლისმცემლის უდაბნოში, შემოქმედის მონასტერში. ანტონ
კათალიკოსის წიგნსაცავში, რომელიც სპარსელებმა გაანადგურეს
1795 წელს, დაახლოებით 7.000 ტომი ინახებოდა.

მდიდარი ბიბლიოთეკები ჰქონდათ კერძო პირებსაც: იქცა ოსეს
ძეს, მზეჭაბუკ ოჩბელიანს, დავით ორბელიანს, დადიანებს, გურიე-
ლებს, რაჭის ერისთავს.

ეკლესია-მონასტრებში თავს იყრიდა აგრეთვე სხვადასხვა სახის
სიცელენი. XVIII ს. დასაწყისიდან სამეფო სალაროსთან („ბატონის
სალარო“) არსებობდა საცავი, სადაც ინახებოდა შემთხვევით აღმო-

ჩენილი სამარხეული თუ სხვა ნივთები, აგრეთვე ბუნების საოცერობს თეიმურაზ ბაგრატიონი: „სხვათა და სხვათა უამთა შინა ივებულ არიან და არათუ მხოლოდ ძველთა უამთა, ახალთაცა ამათ საუკუნეთა იძოვნებს რაოდენიმე მეფობასა შინა იძაკლი მეორისასა კერპ მსახურებისა უამსა შინა დაფულულნი მევდარნი და უულნი პირთა შინა დებულნი მათნი, და რომელნიმე რეინისა საჭურველთაგანნი დაშთომილნი განუხრწელად, იცვებოდეს საღაროსა შინა მეფის ირაკლისა ტფილისა და მოსვლასა შინა აღა მაპმადხან ყაჯრისასა წარწყმედილ იქმნებს“.

XVIII ს. ბოლოს მომწიფედა აზრი, რომ უნდა შექმნილიყო „წერილების საცავი სახლი“, იგივე „არჩივი“, ბიბლიოთეკა და მუზეუმი. 1799 წელს იოანე ბატონიშვილი წერდა გიორგი XII: „ეგრეთვე იყოს ბიბლიოტიკას სახლი, ყოველი საერო და საეკლესიო წიგნი რაც შეტვრობებისა და სხუათა ხელოვნებათა, და ვისაც ენებოს მივიღოდის გარე გატანით წიგნი არ დაიკარგოს“.

2. მასნიარება

ისტორიოგრაფია. XVIII ს. მეორე ნახევარში ორი საყრადლებო საისტორიო თხზულება შეიქმნა: პაპუნა ორბელიანის „მმბავი ქართლისანი“ და ომან მდივანბეგ ხერხეულიდის „მეფობა ირაკლი მეორისა“.

პაპუნა ორბელიანის თხზულება სენია ჩეხიძის 1739 წლით შეწყვეტილი ისტორიის გაგრძელებაა. იგი 1739—1759 წლების ამბებს მოვითხრობს. „მე პაპუნა ორბელიანმა ხელვჭყავ აღწერად, პირველად, რათა არა დავიწყებულ იქმნენ ესე ვითარნი ამბავი და მეორედ, შემდგომნი ჩენინი მოიხსენიებდნ ესეოდენთა უამთა, ვითარებათა და ქცეულებათა, — გვეუბნება ავტორი, — არაოდეს ყოფილად, რიან ესე ვითარნი იწროებანი ქართლისანი და მაღიადნი ცვალებანი დამპყრობელთა და განმეოთა ქვეყანისა ჩენინისანი, მწარენი და მნიადნი მოხარეობანი, რომელი მე ვიხილე თვალითა ჩემითა და რომელიმე მომეთხრნეს სარწმუნოთა კაცთაგან“.

„ამბავი ქართლისანი“ უმთავრესად აღმოსავლეთ საქართველოს პოლიტიკურ ისტორიას გადმოგვცემს. მასში მოცემულია მასალა სახელმწიფო—აღმინისტრაციული და საეკლესიო წესწყობილების, საგადასახადო სისტემის, აღებ—მიცემობის, სავაჭრო გზების შესახებ. ავტორი მოთხოვნილი ამბების თანამედროვეა, ეს კიდევ უფრო ზრდის თხზულების მნიშვნელობას. ამავე დროს, იგი ამბის უბრალო მთხოვნები კი არ არის, არამედ ცდილობს გააანალიზოს ფაქტები და მოვლენები. საყურადღებოა მიზანი, რომელსაც პაპუნა ორბელიანი ისახავდა: „რათა მოზარდულნი ქართლისანი განეკრძალნენ ქვეყანათა თვისთა სიმტკიცისათვის, ვინადგან ესე ოდენი ჭირნი და იწროებანი წარგუბდიან და იუწყებოდენ, თუ ვისგან და ვითა რომლისა მიზეზითა იქმნეს ესე ყოფილი“.

ივ. ჯავახიშვილი მაღალ შეფასებას აძლევდა პაპუნა ორბელიანის ნაშრომს: „პ. ორბელიანი ცხოვრებაში ჩახედული, ღრმა—მოაზროვნე და ეროვნულ—საზოგადოებრივი გრძნობებით გამსჭვალული ისტორიკოსია... თამამად შეგვიძლია ვთქვათ, რომ აღორძინების ხანის ქართული საისტორიო მწერლობის მშვენებად ვახუშტის შემდგომ სწორედ პაპუნა ორბელიანი უნდა ჩაითვალოს“, — წერდა იგი.

ომან ხერხეულიდის ნაშრომში „მეფობა ირაკლი მეორისა“ თხრობა 1722 წლით იწყება და 1787 წლით მთავრდება. ერეკლეს მოღვაწეობიდან ავტორისათვის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია მისი მხედართმთავრული ნიჭი, ერეკლეს მიერ გადახდილი ომები. ნაშრომი ქრონიკის ხასიათისა. ისტორიული ამბების თხრობა ძალზე მოკლეა და მშრალი. ივ. ჯავახიშვილის აზრით, ამ თხზულებას გარკვეული მნიშვნელობა აქვს ერეკლეს მოღვაწეობის შესასწავლად, განსაკუთრებით — 1758 წლიდან მოყოლებული, თუმცა „ომან მდივანბეგ ხერხეულიდის მატიანე ვითარცა საისტორიო ნაწარმოები, მაინც დამაინც დიდი არაფერია და პაპუნა ორბელიანისას ხომ ძალიან ჩამოუვარდება“.

ამავე პერიოდში გადაიწერა „ქართლის ცხოვრების“ რამდენიმე ნუსხა — ბარათაშვილისეული, ფალავანდიშვილისეული და ჭალაშვილისეული. გადაიწერა ვახუშტი ბატონიშვილის თხზულებაც. შედგა ქართულ ორიგინალურ ისტორიულ—გეოგრაფიულ თხზულებათა ახალი კრებულები, როგორიც იყო, მაგალითად, დავით რექტორის მიერ შედგენილი საქართველოს მეზობელ მზარეთა აღწერილობა.

ასოებით), იყო კლასიკური ტიპის აშუდი — თავად თხზავდა ლექსია და მელოდიას, თავადვე უკრავდა და ამღერებდა მას. ერთხანს გრევ-ლეს აშუდი იყო, შემდეგ რატომდაც სასახლიდან დაითხოვეს. 1765 წელს ბერად აღიკვეცა ახპატის მონასტერში. ბერობაშიც აკრძელებდა აშუდობას. საიათოვას კონგრივი მირითადია სატრფიალო მოტივი, თუმცა მისთვის არც მოქალაქეობრივი, ჩელიგიური და დიდაქტიკური მოტივებია უცხო. მისი ლექსები უმთავრესად ავტობიოგრაფიული ხასიათისაა. საიათოვამ, როგორც ნიჭირმა ხელოვანმა, დიდი გავლენა იქნია შემდეგიროინდელ აშუდურ პოეზიაზე საქართველოში.

ვითარდებოდა აგიოგრაფიული ლიტერატურა. ამ ეანდს განეკუთვნება ანტონ I მიერ შედგენილი „მარტირიკა“ — 29 ქართველი წმინდანის ცხოვრების კრებული, და იამბიკოდ დაწერილი კრებული „პროლოგი“. ქრისტიანულ-მართლმადიდებლური დოგმების დაცვა-განმარტების ბრწყინვალე ნიმუშებია მისი ორი ნაწარმოები: დოგმატიკური დვითისმეტყველება“ და პოლემიკური „მზა-მეტყველება“.

ექვე ორიოდე სიტყვით მოვისხენიოთ ქართული ორატორული ხელოვნების უთვალსაჩინოების წარმომადგენელი სოლომონ ლეონიძე (1754—1811 წ.). — ერკველ მეორის უახლოესი მრჩეველი, დიპლო-მატი, სახელმწიფო მსაჯული და მდივანი. მჭევრმეტყველების შესანიშნავი ძეგლია სიტყვა, წარმოთქმული მცხეთაში, ერკველ მეორის დაკრძალვის დღეს — „მოთქმით ტირილი საქართველოს მეფის დერკულეს ნეტარებისა დირსისა“ (1798 წ.), რომელიც იშვიათი შთამბეჭდაობით გამოირჩევა.

4. ხელოვანობა

XVIII ს. 40—50-იან წლებში ფართო მშენებლობა გაჩაღდა ქართლ-კახეთში. იმ დროის თვალსაჩინო ძეგლებია: ქალაქი სიღნაღი თავისი მონუმენტური გაღავნით, თელავის ციხე-გაღავანი და სამეფო სასახლე, დარევან დედოფლის ციხე-კოშკი „საჩინო“ თბილისში. მის მიერვე აშენებული ქოლაგირის გაღავნანი ციხე (თბილის-ბოლნისის გზაზე). 70-იან წლებში ნინოწმინდის ეკლესიის ეზოში აიგო ეკრძალული არქიტექტურის გავლენით დაპროექტებული და შესრულებული საბატუსიშვილისეული სასახლე. 1805 წ. დასავლეთ საქართველოში მყოფი რუსი მოხელის — ლიტვინოვის ცონბით, ევროპული წესით ყოფილა აგებული დადანის სასახლეც. ასებობს მსგავსი

ცნობები იმერეთის მეფის, გურიელის, როსტომ წერეთლის და სხვა ფეოდალთა სასახლეების შესახებაც.

ხუროთმოძღვრებისა და ხელოვნების იმდროინდელ ნიმუშებს დაკარგული ჰქონდათ აღრინდელი დიდებული, მოხდენილი ფორმები, მარამ ისტატიკებს ახლის ძიების სურვილი არ დაუკარგავთ.

მიმდინარეობდა დანგრეულ ნაგებობათა აღდგენა-განახლებაც. თბილისში მუშაობდნენ ნარიყალას კოშკებისა და ვალავნების, მეტენის ციხის, მისი ტაძრისა და მეფის სასახლის აღსაღენად. თვითონ მეფე ერეკლე თბილისში ე. წ. როსტომისეულ სასახლეში ცხოვრიბდა.

ანალოგიური ხასიათის სამუშაოებს საქმაოდ ფართო ხასიათი ჰქონდა დასავლეთ საქართველოშიც. XVIII ს. ბოლოს რესტავრირებულ და ეკლესია გელათის წმ. ნიკოლოზის ეკლესია, 1777 წელს — ვარძის (იმერელთში) მონასტრის სამრეკლო. 1753 წ. რაჭის ერისთავმა როსტომმა ბარაკონის ეკლესია ააგებინა. სამონასტრო-საეკლესო მშენებლობა მიმდინარეობდა აგრეთვე ლეჩხუმში და სამეგრელოში. გაიზარდა მოხარვნილება ხუროთმოძღვრებზე, ქვითხუროებზე.

ვითარდებოდა მონუმენტური ფერწერა. მხატვარმა ნიკოლოზ ავხა-ზეა მოხატა ანანურის ეკლესია და რამდენიმე სეგა ტაძრის კანკელები, მანვე „განახახლა სიფრთხილითა ანანურისა ეკლესიისა კედელზედ დახატული ძველად 13 ასურელთა მამათა ხატინი“. ის სენიებიან მხატვრები იონი, გრიგორი (მუშაობდა შემოქმედის მონასტრში). რამდენიმე მოხატულობა შემორჩა რაჭასა და სამეგრელოში.

შედარებით მაღალ დონეზე იდგა ხელნაწერ წიგნთა მხატვრული გაფორმების საქმე, რომელიც ეროვნულ ტრადიციებს აკრძელებდა.

XVIII ს. მეორე ნახევარში ხელსაყრელი პირობები შეიქმნა სახიობისა და თეატრის განვითარებისათვის. იქმნება დრამატული ნაწარმოებები: პოეტი ქალის მანანას „ციებისა და ქალის ბაასი“, ალექსანდრე ამილახერის პიესა „მოქმედება ასტრახანში“, ანონიმური პიესა „სამსახიობა რაინდისა“.

ერეკლე მეორის დროს სასახლის კარის სახიობას მეთაურობდა „უფროსი მსახიობთა, რომელსა დებდნენ მაჩაბელად“. სამწუხაროდ, მაჩაბელის სახელი და გვარი ისტორიას არ შემორჩა. კრწანისის ბრძოლაში თბილისელთა ერთ-ერთ რაზმს მეთაურობდა და მეომრებს თავისი ხელოვნებით აღაფრთვანებდა. იგი გმირულად დაიღუპა ამ ბრძოლაში.

სახიობის ცნობილი მგოსანი იყო იარალი შანშიაშვილი, დასს ამ-შვერებდა კარის აშული საითანოვა.

რუსეთში ერეკლეს ელჩის ამალის ერთ-ერთ წევრის — გაბრიელ მაიორს რუსეთიდან დაბრუნების შემდეგ მეფის სასახლის ახლოს თე-ატრი გაუმართავს, სადაც მაყურებელი წარმოდგენებს ორშაურიანი ბილეთებით ესწრებოდა. ეს დასი წარმოდგენებს თელავშიც მართავდა. დამდგრენ საერო და სასულიერო (მისტერიულ) დრამებს. გაბრიე-ლი, რომელიც ერეკლეს „არტილერიის თავად“ დაუნიშნავს, კრწანი-სის ბრძოლაში დაიღუპა.

XVIII ს. მიწურულს საფუძველი ჩაეყარა ქართულ დრამატულ მწერლობას. თავდაპირველად, რადგან ქართული პიესები ცოტა იყო, ხშირად მიმართავდნენ თარგმანს, განსაკუთრებით — რუსულიდან. ამ დროს სამოღვაწეო ასპარეზზე გამოვიდა გიორგი ავალიშვილი (1769—1850 წწ.) — მთარგმნელი და დრამატურგი, რომელმაც გა-ნათლება რუსეთში მიიღო და ცხოვრების უმეტესი ნაწილიც იქ გაა-ტარა. მან ქართულად თარგმნა ცნობილი რუსი დრამატურგის ა. სუ-მაროკოვის კომედიები, თავად შექმნა და დადგა ორიგინალური ქარ-თული პიესა „მეცე თეიმურაზი“. ჩვენამდე მოღწეულია გ. ავალიშვი-ლის ლექსი, რომელსაც წარმოდგენის დაწყებამდე კითხულობდნენ-იგი საგულისხმოა იმით, რომ გვაცნობს ავტორის პზრს თეატრის პრაქტიკულ დანიშნულებაზე. ავალიშვილის თეატრში 1795 წელს დაიდგა დაეით ჩოლოყაშვილის (1734—1808 წწ.) მიერ რუსულიდან თარგმნილი რასინის „იუილენია“. ხანმოკლე არსებობის მოუხედავად, გიორგი ავალიშვილის თეატრი მნიშვნელოვანი მოვლენა იყო ქართუ-ლი კულტურის ისტორიაში.

* * *

XVIII საუკუნით დამთავრდა ერთი დიდი ეტაპი ქართული კულ-ტურის განვითარებაში. XIX საუკუნის დასაწყისში საქართველოს ცხოვრებაში მომხდარია უმნიშვნელოვანესმა ცვლილებებმა — სახე-ლმწიფოებრიობის დაკარგვამ (1801 წ. რუსეთმა შეიქმნა ქართლ-კახეთის, 1810 წ. — იმერეთის სამეფოები) და ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის გაუქმებამ (1811 წ.) არსებითად შეცვალა ქართული კულტურის განვითარების პირობები და დასაბამი მისცა ახალ, რთუ-ლსა და წითააღმდეგობებით ადასავს ეტაპს ქართული კულტურის ის-ტორიაში.

ესთული კულტურა ვეროვაული განვითარების გზაზე (XIX ს. პირველი ნახევარი)

„სახელი და დიდება მეცხრამეტე საუკუნისა ის არის, რომ უხვი მოსავალი მოგვცა ნათესისა. იმდენად უხვი, რომ მოულოდნელი იყო ჩვენთა წინაპართავის“, — ასე შეაფასა ილია ჭავჭავაძემ XIX ს. მნიშვნელობა ჩვენი კულტურის ისტორიაში. მთავარი და ძირითადი, რაც შემცველებით ერგო საქართველოს, ეს არის მტკიცე, ჯანსაღი ეროვნული თვითშეგნება, ქრისტიანულ ფასეულობათა იმედით აღსავს რწმენა, რამაც ჩამოაყალიბა „საქართველოს ზნეობანი“, მისი კულტუ-რული იერსახე. მიუხედავად პოლიტიკური დაქასქულობისა, დიდი ტე-რიტორიული დანაკარგებისა, მუსლიმური კულტურის გავლენისა და მისი მოჟარბებისა, შენარჩუნებულ იქნა ქართველობის ცნება, ქართუ-ლი კულტურის ერთიანობის იდეა, რომლის იდეოლოგიურ საფუძველს მართლმადიდებლობა და მის წიაღში შობილი ქართული დაწერლობა წარმოადგენდა. მიუხედავად ძნელბეღლიბისა, მაინც „შეიქმნა ქართვე-ლობა“. თავისი მოწოდების სიმაღლეზე აღმოჩნდა სწავლა-აღზრდის, განათლების ტრადიციული სისტემა. მწერლისა და საზოგადო მოღვაწის ა. ორბელიანის (1802—1869 წწ.) თანახმად, „ძველი სწავლა ჩვენი ქართველებისა“ ყოფილა ზრდილობა, უფროსების პატივისცემა, ღეღ-მამის მორჩილება, სასულიერო და საერო განათლება, საერო და საღ-მრთო წერილების კითხვა. გავრცელებული იყო ხალხური სპორტის ისეთი სახეობები, როგორიცაა ცხენოსნობა, შუბის ტყორცნა, ფარიგა-ობა, მოისრობა და სხვა, რაც ახალგაზრდობის სამხედრო წრთობას ემსახურებოდა. საერო თუ საეკლესიო დღესასწაული, დღეობა წარ-მოუდგენელი იყო სპორტული შერკინებების გარეშე.

მიუხედავად ევროპისაგან მრავალსაუკუნოვანი იზოლაციისა, ქარ-თველობა დასავლეური კულტურის შემადგენელ ნაწილად რაცხავდა თავს და ყოველთვის ეძიებდა ევროპასთან დაახლოების გზებს. დღი მნიშვ-ნელობა პქონდა ამ მიმართულებით კათოლიკე მისიონერების კულტუ-რულ-საგანმანათლებლო მოღვაწეობას საქართველოში. მწერლის, მთა-